

УДК 303.446.4(470+571)“20”

О. В. ЗАМУРУЙЦЕВ, О. Ю. ЖИРЯКОВ

м. Мелітополь

alzhiryakov@mail.ru

ВИНИКНЕННЯ КРИЗИ ПРИ ВИВЧЕННІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ КАДРІВ РСЧА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ У РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

На початок XXI століття стала яскраво видна криза при вивченні проблеми кваліфікаційного рівня радянської військової еліти у російській історіографії.

Виходом з цієї кризи стала розробка спеціального методу вивчення компетентності військової еліти – посадово-функціонального методу.

До безперечних достоїнств посадово-функціонального методу відноситься те, що він по-перше розроблен як спеціалізований інструмент пізнання, саме компетентності військової еліти. По-друге має універсальний характер для вивчення проблеми компетентності військової еліти взагалі.

Ключові слова: кваліфікаційний рівень, військова еліта, посадово-функціональний метод.

На нинішньому етапі дослідниками різних напрямків активно розробляється й уводиться в науковий оборот значна кількість нових гіпотез та методів дослідження, присвячених проблемам Другої світової війни. Історію необхідно розглядати у всій її цілісності, аналізувати сукупність подій і причинно-наслідкових зв'язків в їх історичному контексті. Професійний обов'язок істориків – викласти на основі науки, а не довільних інтерпретацій, правду про цю трагедію людства. Для перевірки науковості та істинності нових гіпотез та методів, вони вимагають обговорення широким колом істориків у ході наукової дискусії.

Важливо знати, як йде вивчення проблеми Другої світової війни в зарубіжній історіографії. Особливий інтерес для української історичної науки представляє вивчення проблеми Другої світової війни в російській історіографії. Тільки достовірно науковий підхід, заснований на добротному опрацюванні історичного матеріалу, може допомогти витягнути належні уроки з історії. Тому дослідження виникнення кризи при вивченні проблеми кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА та особливо шляхів її подолання є актуальним.

Метою даної статті є аналіз сучасного стану досліджень з проблеми кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА у російській історіографії.

Для досягнення поставленої мети ставляться наступні задачі: розглянути стан ви-

вченості проблеми та передумови виникнення кризи, установити й розкрити ключові положення та алгоритм використання посадово-функціонального методу, його критику.

При розгляді проблеми кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА варто виділити дві основні лінії вивчення проблеми в російській історіографії. Умовно їх можна назвати класичною і модерністською.

Класична лінія дослідження проблеми традиційно пов'язана саме з вивченням питання про вплив репресій 1937–1938 рр. на кваліфікаційний рівень кадрів РСЧА. У межах цієї лінії застосовуються традиційні методи досліджень та джерельна база політичної історії СРСР.

Модерністська лінія різко зміщує акцент у розгляді проблеми з вивчення впливу репресій 1937–1938 рр. на кваліфікаційний рівень кадрів РСЧА на вивчення власне кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА. Тут уперше ставиться питання про переважне використання при вивченні цієї проблеми нового посадово-функціонального методу.

Спочатку у російській історіографії вивчення кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА була другорядним аспектом проблеми репресій 1937–1938 рр. Для підтвердження або спростування леми про «знекровлену армію» в класичній історіографії наводилася певна джерельна база. Наявність такої бази надавала можливість піддати її критичному аналізу,

і, отже, створювала всі умови для повноцінної наукової дискусії. Для підтвердження леми про «зничолену армію» пропонувалося порівнювати формальний освітній рівень воєначальників. Теза про те, що М. Тухачевський – геніальний воєначальник, в класичній історіографії носила аксіоматичний характер. Тому у вивченні проблеми кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА і впливу на нього репресій 1937–1938 рр. виник ненормальний стан. Ні теза про геніальність М. Тухачевського, ні антитеза про його непрофесіоналізм ніякої джерельної бази не мали. Подібний стан робив проведення наукової дискусії принципово неможливим.

У традиційній історіографії прийнято оперувати наступними параметрами: наявністю і рівнем формальної військової освіти, стажем служби у армії взагалі і стажем перебування на даній конкретній посаді. Наприкінці 90-х років був запроваджений ще один параметр – безперервність командного стажу, тобто проходження без пропусків ієрархії командування взводом – ротою – батальйоном – полком – дивізією – армією – округом. Джерельна база для виявлення цих параметрів добре відома. Таким чином в традиційній історіографії, на жаль, використовувалися вельми формальні і кількісно обмежені параметри при вивченні проблеми кваліфікаційного рівня військової еліти.

На початок ХХІ століття стала яскраво видна криза при вивченні проблеми кваліфікаційного рівня радянської військової еліти. Вона виявилася в наступному: по-перше проблема кваліфікаційного рівня військової еліти розглядалася в традиційній історіографії як один з другорядних елементів вивчення проблеми репресій 1937 року, тому закономірна відсутність спеціальних досліджень; по-друге відсутність методики вивчення даної проблеми; у третій не розробленість джерельної бази.

Проблема ця усвідомлювалася багатьма дослідниками, проте тільки в 2003 році її чітко сформулював О. Широкоград у праці «Битва за Крим. 1941–1944». Дослідник вважає, що події 1941 року стали справжньою катастрофою для СРСР. О. Широкоград упевнений, що в межах традиційного як для радянської, так і

ліберальної історіографії підходу до вивчення причин катастрофи 1941 року отримати достовірний результат неможливо.

Учений наполягає: «Ми ніколи не зрозуміємо причин поразок в 1941–1942 роках, якщо як і раніше не чіпатимемо двох «священних корів» – генералітет і рядовий особовий склад» [8, 49]. Саме з вивченням цих двох питань і повинні бути пов'язані дослідження кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА.

Але постає питання як, за допомогою яких методів, з використанням якої джерельної бази встановити кваліфікаційний рівень генералітету?

Наприкінці 2004 року виходить праця Ю. Мухіна «Батьки-командири». У цьому дослідженні Ю. Мухін і виклав не тільки свою гіпотезу «командирів мирного часу», але і посадово-функціональний метод розроблений для вивчення кваліфікаційного рівня військової еліти.

Сутність гіпотези «командирів мирного часу» зводиться до того, що значна кількість військової еліти мирного часу не володіє якостями, необхідними для військового професіонала. Причому це явище має системний характер для всіх часів та країн.

Природно для доказу цієї гіпотези була потрібна розробка спеціального методу. Їм і став посадово-функціональний метод. Він передбачає побудову ідеальної моделі необхідних для даної діяльності якостей і порівняння цієї ідеальної моделі з реальною.

Основними елементами кваліфікаційного рівня воєначальників є інтелектуальна компетентність, сміливість, хоробрість.

Для дослідження інтелектуальної компетентності воєначальників Ю. Мухін запропонував використовувати такий алгоритм.

Спочатку вивчити прийнятну стратегію, а саме погляди воєначальників на те, якого ворога треба знищити, тобто, «як виглядатиме цей ворог, чим буде озброєний, знаходитиметься в укриттях, чи у чистому полі, атакуватиме відкрито, чи застосує партизанську тактику» [4, 328].

Наступний етап – з'ясування, хто з воєначальників пропонував яку тактику, тобто, як вони представляли дії своїх солдатів із знищення ворога.

І останнім, вирішальним етапом є з'ясування технічної політики. Воєначальники повинні замовити у конструкторів зброю, не яку завгодно, а відповідно до обраної ними стратегії та тактики.

Далі все це треба співвіднести з реальним ходом військових дій. Відсоток прогностичності передвоєнної діяльності кожного воєначальника і дасть можливість визначити його реальну професійну компетентність.

Наступною за важливістю якістю для офіцерів Ю. Мухін вважає сміливість. Дослідник указує, що сміливість – «це здатність прийняти ризиковане рішення, тобто рішення, виконання якого невідомо чим закінчиться» [4, 326].

Нарешті, останньою важливою якістю для офіцерів Ю. Мухін вважає хоробрість. Хоробрість – це «здатність оволодіти своїм інстинктом самозбереження, затиснути страх у кулаці і діяти без паніки в умовах, коли тебе щомиті можуть убити» [4, 326].

Ю. Мухін частково розв'язав деякі методичні проблеми. Зокрема, для виміру хоробрості він запропонував використовувати коефіцієнт, який відображає співвідношення кількості убитих і поранених до кількості узятих в полон. Використання цього коефіцієнта дозволило досліднику зробити висновок, що в порівнянні з Першою світовою війною бойова стійкість в РСЧА «генералів була в 6,5 разів вищою, ніж при цареві, бойова стійкість офіцера була в 8 разів вищою, а стійкість солдатів – у 17 разів» [4, 326]. Також дослідник зауважив, що як у роки Першої світової війни, так і в роки Другої світової війни найвищу бойову стійкість виявляли офіцери, а найнижчу – генералітет.

Таким чином алгоритм використання посадово-функціонального методу при вивченні кваліфікаційного рівня військової еліти представляється таким чином:

Спочатку визначається інтелектуальний параметр, тобто довоєнні уявлення представників еліти про противника, тактичні прийоми, тактико-технічні обґрунтування на бойову техніку і порівнюється з ходом бойових дій. Міра прогностичності і є критерієм професійної компетенції.

Потім визначається такий параметр як сміливість.

Останнім параметром, що вивчається, є хоробрість.

При вивченні інтелектуального параметра необхідно розглянути таку джерельну базу як тактико-технічні обґрунтування на ті або інші типи бойової техніки, штатні розклади з'єднань різних видів військ, пропорційне співвідношенні видів військ, програми навчання військово-навчальних закладів і бойові статuti.

Одним з параметрів, що найважче вивчаються, є сміливість. Його вивчення вимагає використання первинних оперативних документів як власних, так і противника. Оперативні документи противника показують нам яких рішень він остерігався і на які розраховував. Порівнявши їх з власними оперативними документами дослідники можуть визначити коефіцієнт сміливості. Крім того можна використовувати такий специфічний показник як кількість певних бойових дій проведених командиром. У кожному виді військ це свій тип бойових дій. Робота по їх встановленню тільки почалася. В. Замулін наприклад указує, що командувач 6 танкового корпусу Л. А. Гетьман мав репутацію хитрого і несмілого командира, тому що він всіляко уникав операцій по захопленню плацдармів, де і потрібна була понад усе сміливість для командира танкових військ [2, 226].

Також утрудненим є встановлення такої якості як хоробрість. Коефіцієнт хоробрості, запроваджений Ю. Мухіним і що розраховується як співвідношення кількості убитих і поранених до кількості узятих в полон, має статистичний характер. Він дає середній показник, але непридатний для вивчення персональної хоробрості конкретного представника військової еліти. Тут можна використовувати для вивчення таку джерельну базу як бойові характеристики і мемуари. Але і то, і інше джерело дуже суб'єктивні.

У мирний час єдиним критерієм професійної компетенції військової еліти є інтелектуальний параметр, бо тільки він має джерельну базу. Відсутність у мирний час таких джерел, як первинні оперативні документи та бойові характеристики не дозволяють встановити сміливість і хоробрість воєначальників.

Квінтесенцією стратегічних и тактичних поглядів є тактико-технічні обґрунтування на бойову техніку. Тому саме дослідження інтелектуального параметру воєначальників найлегше провести вивчивши саме тактико-технічні обґрунтування на яких вони наполягали. Отже, вивчення професійної компетентності радянського генералітету в передвоєнний час найкраще вивчати на прикладі діяльності замнаркома по озброєнню.

Як відомо, з 1931 по 1937 рр. М. Тухачевський послідовно займав посади начальника озброєння РСЧА і заступника наркома оборони з озброєння. Отже, залучення джерельної бази, пов'язаної з діяльністю М. Тухачевського на цих посадах і дозволяло дослідити рівень професійної компетентності радянського генералітету. Найбільш відомими дослідниками професійної діяльності М. Тухачевського є О. Ширококоряд та М. Свірін.

О. Ширококоряд у двох працях «Таємниці російської артилерії. Останній доказ царів і комісарів» [9], «Диво-зброя СРСР. Таємниці радянської зброї» [10], дослідив дві проблеми – проблему компетентності «червоних мілітаристів» на чолі з М. Тухачевським і проблему якості бойової техніки РСЧА.

О. Ширококоряд зауважує, що дослідження джерельної бази за цими питаннями було пов'язане із значними труднощами, і зазначає: «Я ж спробую скласти мозаїку із шматочків інформації, розкиданих по сотнях справ п'яти архівів (Музею артилерії, ЦДА ВМФ, архівів Військової історії, Російської армії і Архіву економіки), бо ніде немає не те що фонду, але навіть і опису...» [9, 154]. Розглянувши діяльність «Остехбюро» під керівництвом В. Бекаурі, створення спец снарядів та «аферу Курчевського», О. Ширококоряд указує [10, 24], що всі ці проекти - це афера. На величезному джерельному матеріалі з раніше не використовуваних відомчих архівів О. Ширококоряд доводить, що компетентним воєначальником М. Тухачевський не був.

У 2005–2006 рр. вийшло тритомне дослідження М. Свіріна «Історія радянського танка» [6, 7]. Автор використовував ту ж джерельну базу, що і О. Ширококоряд, архіви КБ, заводів і АБТУ (до 1934 року називалося УММ) РСЧА. Фактографічний матеріал, що наво-

диться М. Свіріним, підтверджує істинність гіпотези «некомпетентності», викладеної О. Ширококорядом.

У радянській історіографії проблема кваліфікаційного рівня командирів РСЧА практично не вивчалася. Природно, що поки покоління командирів Другої світової війни посідало вищі посади в радянській військовій ієрархії, вивчення даної проблеми перебувало під негласною забороною. Тому для вивчення була відкрита дуже вузька проблематика – компетентність групи «червоних мілітаристів» на чолі з М. Тухачевським. Проте ця проблематика була окремим випадком проблеми вивчення репресій 1937–1938 рр. Тому теза про компетентність або некомпетентність групи «червоних мілітаристів» використовувалася як аргумент для доказу обґрунтованості або необґрунтованості репресій. Розглядали цю проблему перш за все фахівці з політичної історії радянського періоду. Тому вони традиційно використовували наступну джерельну базу: наявність і рівень формальної військової освіти, стаж служби у армії взагалі і стаж перебування на даній конкретній посаді, матеріали воєнної пропаганди епохи Громадянської війни, полемічні матеріали політичної боротьби 1920–1930 рр., цитати із публічних виступів та статей «червоних мілітаристів», мемуари політичних діячів.

У період кінця ХХ – почала ХХІ століття такий фактор, як негласна заборона на вивчення даної проблематики була знята. Проте ліберальна пострадянська історіографія, знову підмінила вивчення проблеми кваліфікаційного рівня військової еліти, проблемою вивчення обґрунтованості репресій групи «червоних мілітаристів».

Таким чином, проблема компетентності військової еліти залишалася фактично неопрацьованою. Першим вказав на це О. Ширококоряд. Дослідник відзначив, що необхідно перейти від проблеми обґрунтованості репресій власне до проблеми компетентності військової еліти.

Розробку методу вивчення компетентності військової еліти – посадово-функціональний метод, провів Ю. Мухін. У своїх роботах «Батьки-командири» [4], «Якби не генерали! Проблеми військового стану» [5] він сформу-

лював методику використання посадово-функціонального методу.

Застосування посадово-функціонального методу вимагає використання іншої джерельної бази. У неї входять: тактико-технічні обґрунтування на ті або інші типи бойової техніки, штатні розклади з'єднань різних видів військ, пропорційне співвідношенні видів військ, програми навчання військово-навчальних закладів, бойові статuti, первинні оперативні документи як власні, так і противника, бойові характеристики, обліково-послужні картки, мемуари військових діячів.

До безперечних достоїнств посадово-функціонального методу відноситься те, що він по-перше розроблен як спеціалізований інструмент пізнання, саме компетентності військової еліти. До цього в пострадянській історіографії використовувалися методи, привнесені з інших галузей історичної науки, перш за все політичній історії, що обмежувало пізнавальні можливості дослідників.

По-друге має універсальний характер для вивчення проблеми компетентності військової еліти. Хоча він розроблявся як інструмент пізнання компетентності військової еліти СРСР напередодні та у роки Другої Світової війни, проте його універсальність дозволяє застосувати його при вивченні наприклад української військової еліти доби Гетьманату і Директорії.

Поза сумнівом, що жодна гіпотеза і жоден метод не мають універсального статусу. Природно, що і розглянутий посадово-функціональний метод має свої недоліки, потребує подальшого вдосконалення. Також зрозуміло, що джерельна база, використання якої він вимагає розроблена дуже слабо. Це досить тривала робота, що вимагає залучення значної кількості дослідників.

A. ZAMURUYSEV, A. ZHIRYAKOV
Melitopol

THE RISE OF THE CRISIS IN STUDYING THE PROBLEM OF THE QUALIFICATION LEVEL OF THE WORKER AND PEASANT RED ARMY STAFF AND WAYS OF ITS OVERCOMING IN RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

At the beginning of the 21st century a crisis in studying the problem of the qualification level of the Soviet military elite in Russian historiography was clearly noticeable.

The way out of this crisis was working out a special method of studying Soviet military elite competence – an official and functional method.

Відомі на теперішній час заперечення проти використання посадово-функціонального методу мають дуже специфічний характер. Перш за все і аргументи М. Гарєєва [1], і аргументи О. Ісаєва [3] носять аксіологічний характер. М. Гарєєв заявляє, що їх використання веде до очорнення історії Радянської Армії, О. Ісаєв заявляє, що їх використання руйнує командну вертикаль армії в майбутніх локальних війнах. Проте ні той, ні інший не наводять власне аргументів проти науковості посадово-функціонального методу та гіпотез розроблених з його використанням.

Як представляється аксіологічні заперечення проти використання даних пізнавальних інструментів висунуті в Російській Федерації, не є значущими для української історичної науки.

Список використаних джерел

1. Гарєєв М. А. Об объективном освещении военной истории России / М. А. Гарєєв // Новая и новейшая история. — 2006. — № 5. — С. 24—40.
2. Замулин В. Н. Курский излом. Решающая битва Отечественной войны / В. Н. Замулин. — М. : Яуза, Эксмо, 2007. — 960 с.
3. Исаев А. В. Георгий Жуков. Последний довод короля / А. В. Исаев. — М. : Яуза ; Эксмо, 2006. — 480 с.
4. Лебединцев А. З. Отцы-командиры / А. З. Лебединцев, Ю. И. Мухин. — М. : Яуза, 2004. — 608 с.
5. Мухин Ю. И. Если бы не генералы! Проблемы военного сословия / Ю. И. Мухин. — М. : Яуза, 2007. — 736 с.
6. Свиринов М. Н. Броня крепка. История советского танка. 1919–1937 / М. Н. Свиринов. — М. : Яуза, Эксмо, 2005. — 384 с.
7. Свиринов М. Н. Стальной кулак Сталина. История советского танка. 1943–1955 / М. Н. Свиринов. — М. : Яуза, Эксмо, 2006. — 416 с.
8. Широкоград А. Б. Битва за Крым. Годы 1941–1944 / А. Б. Широкоград. — М. : АСТ, 2003. — 568 с.
9. Широкоград А. Б. Тайны русской артиллерии. Последний довод царей и комиссаров / А. Б. Широкоград. — М. : Яуза, Эксмо, 2003. — 480 с.
10. Широкоград А. Б. Чудо-оружие СССР. Тайны советского оружия / А. Б. Широкоград. — М. : Вече, 2004. — 352 с.